Madmusayev Jaxongir Muxtorali o‘g‘li
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: madmusayevjahongir@gmail.com

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA CHET TILI LEKSIKASINI O‘QITISHNING USLUBIY ASOSLARI

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.8348352

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhitida chet tili leksikasini o‘qitishning uslubiy asoslari bayon etilgan bo‘lib, tahlillar E.G.Azimov, L.S.Vygotskiy, R.K.Minyar-Beloruchev, E.I.Passov, P.V.Sysoev, S.F.Shatilov, A.N.Shchukin kabi olimlarning ishlariga asoslandi.

Kalit so‘zlar: leksika, raqamli ta’lim muhiti, AKT, leksik mashqlar, leksik o‘yinlar

KIRISH

Ingliz tili darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) xorijiy til madaniyatini o‘rganish va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi. Raqamli ta’lim muhiti o‘quv jarayonini tezlashtirishga, o‘quvchilarning fanga qiziqishini oshirishga, o‘quv materialini o‘rganish sifatini oshirishga, o‘quv jarayonini individuallashtirishga imkon beradi va baholashning sub’ektivligini oldini olishga yordam beradi. Raqamli ta’lim muhitida chet tili darslari o‘zining rang-barangligi, o‘quvchilarning chet tiliga qiziqishi ortishi, samaradorligi bilan ajralib turadi.

Bu ishning dolzarbligi so‘nggi yillarda oliy ta’lim muassasalarida yangi axborot texnologiyalarini qo‘llash masalasining tobora ko‘tarilayotganligi bilan belgilanadi. Bular nafaqat yangi texnik vositalar, balki o‘qitishning yangi shakl va usullari, o‘quv jarayoniga yangicha yondashuvdir. Chet tillarini o‘qitishning asosiy maqsadi talabalarining kommunikativ madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, chet tilini amaliy o‘zlashtirishga o‘rgatishdir. Axborot va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish chet tilini o‘qitishda yangi imkoniyatlar ochadi, o‘quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot usullari: psixologik, pedagogik va uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish, sintez qilish, umumlashtirish, modellashtirish, sinovdan o‘tkazish, test qilish.

Tadqiqot E.G.Azimov, L.S.Vygotskiy, R.K.Minyar-Beloruchev, E.I.Passov, P.V.Sysoev, S.F.Shatilov, A.N.Shchukin kabi olimlarning ishlariga asoslandi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundan iboratki, u raqamli ta’lim muhitining ta’lim jarayonida tutgan o‘rni haqidagi tushunchani kengaytiradi va shu orqali chet tili darslarida undan samarali foydalanishga yordam beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

“Xorijiy til” fanining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadiki, talabalar o‘rganilayotgan tilni muloqot vositasi sifatida o‘zlashtirishlari, undan og‘zaki va yozma shakllarda foydalana olishlari kerak. Chet tili madaniyatini egallash shaxslararo muloqot, ma’naviy olamini boyitish, o‘z e’tiqodini himoya qilish vositasi bo‘lishi uchun talaba barcha muloqot shakllarini va barcha nutq funksiyalarini egallashi kerak. Ta’limning maqsadi og‘zaki va yozma muloqot shakllarini rivojlantirish bo‘lganligi sababli, chet tilining leksikasini bilish ushbu maqsadni amalga oshirishning ajralmas shartidir.

Nutqning leksik tomonini o‘rgatish jarayonini amalga oshirish uchun leksika tushunchasiga aniqlik kiritish kerak. S.I.Ozhegov lug‘atida bu tushunchaning quyidagi ta’rifi mavjud: “Leksika – tilning lug‘ati yoki yozuvchining asari” [Ozhegov 2011: 405]. E.G.Azimov va A.N.Shchukinlar tomonidan tahrir qilingan uslubiy atamalar lug‘atida “Leksika – til tarkibiga kiruvchi so‘zlar yig‘indisi; har qanday muallifning asarlarining so‘z boyligi yoki biron bir faoliyat sohasida qo‘llaniladigan so‘zlar majmuasi” [Azimov, Shchukin 1999: 596].

Sovet ensiklopedik lug‘atida shunday xulosalar berilgan: “leksika – 1) so‘zlarning butun majmuasi, tilning lug‘at tarkibi; 2) nutqning ma’lum bir versiyasiga, u yoki bu stilistik qatlamga xos bo‘lgan so‘zlar yig‘indisi” [Proxorov 1985: 806].

Kontseptsiyaning yuqoridagi talqinlarini tahlil qilish, leksika - bu tilning faol va passiv komponentlari ajralib turadigan butun lug‘atdir, degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Lug‘atni bilish nutq qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim shartidir. Leksikaga inson faoliyatining turli sohalari ta’sir qiladi: fan, texnika, boshqa xalqlar madaniyati va boshqalar. Leksikani o‘rgatish maxsus tashkil etilgan jarayon bo‘lib, uning davomida chet tilining lug‘at boyligi bilan ma’lum tajribani takrorlash va o‘zlashtirish amalga oshiriladi.

Leksikani o‘rgatishning asosiy maqsadi - nutq faoliyatining mahsuldor va retseptiv turlarining eng muhim tarkibiy qismi sifatida o‘quvchilarning leksik ko‘nikmalarini rivojlantirishdir.

Chet tillarini o‘qitish metodologiyasida leksik mahorat turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. R.K.Minyar-Beloruchev leksik mahoratni nutq mahoratining tarkibiy qismi, mustaqil elementar malaka sifatida qaraydi [Minyar-Beloruchev 1999: 103]. Shu bilan birga, boshqa metodologlar leksik mahoratni elementar deb hisoblamaydilar, masalan, V.A.Buchbinder leksik mahoratda leksik birliklarni bir-biri bilan birlashtira olish qobiliyatini va nutq namunalari elementlarini nutqqa kiritish qobiliyatini ajratib turadi [Buchbinder 1986: 85]. S.F.Shatilovning fikricha, leksik malakaga so‘z qo‘llash va so‘z yasalishi kabi komponentlar kiradi [Shatilov 2004: 144]. E.I.Passov leksik mahoratda so‘zlarni chaqirish va birlashtirish operatsiyasini ajratib ko‘rsatadi [Passov, Kuzovleva 2010: 95]. R.K.Minyar-Beloruchev so‘z yasash va leksik birliklarning birikmasi operatsiyalari lug‘atga emas, balki grammatika bilan bog‘liq deb hisoblab, leksik mahoratni “uzoq muddatli xotiradan so‘z, ibora va tayyor iborani avtomatik ravishda eslab qolish qobiliyati” deb ta’riflaydi. [Minyar -Beloruchev 1999: 103]. Leksik ko‘nikmalarning batafsil tarkibiy asosini E.G.Azimov va A.N.Shchukin taqdim etgan bo‘lib, ular so‘zni chaqirish va leksik birliklarni birlashtirish kabi operatsiyalar bilan bir qatorda vaziyatga qarab birliklarni tanlash va birlashtirishning muvofiqligini aniqlaydilar [Shchukin. 2012: 125].

Shunday qilib, biz leksik mahorat so‘zning nutqda tuzilishi uchun zarur bo‘lgan shakl (tovush va vizual tasvir), ma’no (semantika) va qo‘llash (grammatik va semantik jihatdan boshqa so‘zlar bilan birlasha olish qobiliyati) kabi rasmiy xususiyatlarini o‘zlashtirishni nazarda tutadi. Leksik malakalar nutqning leksik tomonini ifodalaydi, ular nutq malakasining tarkibiy qismlari bo‘lib, tildan muloqot vositasi sifatida foydalanishni ta’minlash uchun asos yaratadi.

Leksik ko‘nikmalarning asosiy sifatlari boshqa jihat ko‘nikmalarining fazilatlari bilan mos keladi, masalan, avtomatlashtirish (past kuchlanish, harakatning yetarli tezligi, silliqlik); moslashuvchanlik (yangi nutq materialidan foydalangan holda yangi muloqot sharoitida ko‘nikma hosil qilish qobiliyati); ong (o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini tuzatish qobiliyati); barqarorlik (kuch); mustaqillik; ona tili tizimining aralashuvchi ta’siri (ona tilini bilish qobiliyatining ta’siri).

Leksik malakalarga xos fazilatlarga quyidagilar kiradi: katta mantiqiy-semantik xabardorlik (grammatik ko‘nikmalardan farqli o‘laroq), leksik jihozlar. Leksik mahorat leksik birliklar va leksik birliklarning komplekslari (so‘zlar, iboralar) bilan ishlaydi. Leksik birlik - mustaqil leksik ma’noga ega bo‘lgan va nutq birligi funktsiyalarini bajarishga qodir bo‘lgan tilning leksik darajasining birligi [Pakshivanova: http://cyberleninka.ru/article/n/].

Chet tilidagi nutqning leksik tomoniga e’tiborning ortishi bir qator sabablar bilan izohlanadi:

- gap mazmuni lug‘atni egallaganlik darajasiga bog‘liq;
- o‘rganiladigan lug‘at o‘zining psixologik va psixolingvistik xususiyatlariga ko‘ra bir xil emas;

- o‘zlashtirilgan leksik minimumni asosiy (yo‘naltiruvchi) lug‘at sifatida ko‘rib chiqish;
- lug‘aviy darajada til birliklari va materialidan foydalanish ko‘nikmalari nutq faoliyatining tinglash, o‘qish va gapirish kabi turlarining muhim tarkibiy qismidir;
- ilgari o‘rganilgan leksik birliklarni tizimlashtirish ishlarini olib borish zarurati tug‘iladi [Rogova 1991: 176].

Leksik materialni tanlash qanday sodir bo‘lishini ko‘rib chiqaylik. Leksik minimumni tanlash birligi so‘z ma’nosidir. N.D.Galskovaning fikricha, lug‘at tanlash muayyan tamoyillar asosida amalga oshiriladi [Galskova, Gez 2008: 294]. Tanlash tamoyillari odatda o‘lchov xususiyatlari va ko‘rsatkichlari sifatida tushuniladi, ular asosida lug‘at baholanadi. Xususiyatlari va ko‘rsatkichlarining tabiatiga ko‘ra, barcha printsiplarni o‘zaro bog‘liq uchta guruhga bo‘lish mumkin:

I guruh – statistik tamoyillar,

Ular lug‘atning miqdoriy xususiyatlarini aniqlash va muayyan til materialida eng ko‘p uchraydigan so‘zlarni ajratib ko‘rsatish imkonini beradi. Chastotasi va tarqalishini o‘z ichiga oladi. Chastota - bu ma’lum bir so‘zning bitta manba yoki manbalar to‘plamida qo‘llanilishining umumiy soni. Tarqalishi - ma’lum bir so‘z kamida bir marta paydo bo‘lgan manbalar soni. Shunday qilib, boshlang‘ich ko‘rsatkich so‘zning chastotasi, ya’ni so‘zning ma’lum bir chastota bilan ma’lum miqdordagi manbalarda paydo bo‘lish xususiyatidir. So‘zdan foydalanish chastota va tarqalishni o‘z ichiga oladi.

II guruh – lingvistik tamoyillar,

Mahalliy metodologiyada 1948-yilda L.V.Shcherba va I.V.Raxmanovlar rahbarligida maktablar uchun tanlov tamoyillari ishlab chiqilgan. Lug‘atlar tamoyillar asosida tuzilgan. Uch tamoyil asosiy, qolganlari qo‘shimcha.

1) muvofiqlik printsipi (lug‘atning qiymati uning boshqa so‘zlar bilan birlasha olish qobiliyatiga bog‘liq);

2) stilistik cheksizlik printsipi (tor foydalanish sohasiga aloqador bo‘lmagan so‘zlarni tanlash);

3) semantik qiymat printsipi (badiiy va ijtimoiy-siyosiy adabiyotlarda eng ko‘p uchraydigan lug‘atni tanlash);

4) so‘z yasalish qiymati printsipi (so‘zlarning hosila birliklarini hosil qilish va leksik taxmin va mustaqil semantizatsiya uchun shart-sharoitlar yaratish qobiliyati);

5) so‘zlarning ko‘p ma’nolilik tamoyili;

6) qurish qobiliyat tamoyili;

7) chastota printsipi.

Ushbu tamoyillar bugungi kunda ham qo‘llaniladi, ammo tanlov og‘zaki muloqotdan ko‘ra yozma matnlardan qilingan.

III guruh – uslubiy tamoyillar.

Maktab turiga, o‘rganish maqsadlariga va dasturlarda yozilgan mavzularga so‘zlarning bog‘liqligiga e’tibor beradi. Bu guruhga tushunchalarni tavsiflash tamoyili ham kiradi [Galskova, Gez 2008: 296].

Shunday qilib, biz so‘zlarni tanlash printsiplarning barcha uchta guruhini: statistik, lingvistik va uslubiy jihatdan kompleks foydalanishni talab qiladi degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Leksik ko‘nikmalarni o‘rgatishda leksik material ustida ishlash bosqichlarini ham hisobga olish kerak. Sahnalashtirish - so‘zlarning passiv lug‘atga o‘tishi tufayli o‘quvchilarning faol so‘z boyligi qisqarganda qiyinchilikni bartaraf etish usullaridan biridir.

Leksik ko‘nikmalarni shakllantirish bosqichlari soni ikkidan uchgacha o‘zgaradi. Shunday qilib, A.N.Shchukin asarlarida leksik ko‘nikmalarni shakllantirishning ikki bosqichi tavsiflangan: kirish (taqdim etish) va “so‘z va iboralardan so‘zlarni tuzishda, xabarlarni qabul qilishda foydalanish qobiliyatini rivojlantirishni faollashtirish, og‘zaki muloqotda so‘z boyligi" [Shchukin 2012: 107]. Lekin ko‘pincha leksik ko‘nikmalarni shakllantirishda uch bosqich mavjud. N.I.Gez leksik ko‘nikmalarni shakllantirishning asosiy bosqichlariga tanishish, dastlabki tanishish, nutq faoliyatining turli hillarida lug‘atdan foydalanish ko‘nikma va malakalarini shakllantirish kiradi, deb hisoblaydi [Gez 1982: 206]. R.K.Minyar-Beloruchev

leksik ko‘nikmalarni shakllantirishning tanishish, takrorlash va izlash kabi bosqichlarini belgilaydi [Minyar-Beloruchev 1999: 145].

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, so‘zning shakli (talaffuzi, imlosi, grammatik va tarkibiy xususiyatlari), ma’nosi ustida ishlashni nazarda tutuvchi leksik ko‘nikmalarni shakllantirishning birinchi bosqichini (tanishuv) belgilashda metodistlar o‘rtasida yaqqol yakdillik mavjud. Ko‘p jihatdan, lug‘atni o‘zlashtirish samaradorligi birinchi yoki kirish bosqichida oldindan belgilanadi.

Birinchi bosqichning eng muhim muammosi - lug‘atni kiritish va semantizatsiya qilish, ya’ni leksik birliklarning ma’nosini ochishdir [Kuk: https://ru.scribd.com].

So‘zning ma’nosi turli yo‘llar bilan ochilishi mumkin, ular odatda ikki guruhga bo‘linadi:

1) semantizatsiyaning tarjimasiz usullari;

U lingvistik va ekstralingvistik ravshanlikka tayanishni nazarda tutadi. Bu, birinchi navbatda, ob’ektlar, rasmlar, imo-ishoralar, harakatlar, chizmalar namoyishi. Semantizatsiyaning tarjima qilinmaydigan usullari, shuningdek, ta’rif (a teacher is a person who works at school), ro‘yxat (dogs, cats, horses are animals), sinonimlar yoki antonimlar (A city is a big town) yordamida chet tilidagi so‘zning ma’nosini ochishni o‘z ichiga oladi; kontekstli taxminga asoslangan so‘zning ta’rifi, faktlarni bilish (Columbus discovered America in 1492).

2) semantizatsiyaning tarjima usullari;

Ular so‘zni ona tilining tegishli ekvivalenti bilan almashtirishni anglatadi; tarjima - o‘quvchilarga o‘z ona tilidagi ekvivalentidan tashqari ma’no doirasidagi mos kelishi yoki nomuvofiqligi haqida ma’lumot beriladi, masalan, big - katta (o‘lcham); great – katta (mashhur, buyuk, ajoyib degan ma’nolarni bildiradi).

Semantizatsiyaning bu usullari o‘zining afzalliklari va kamchiliklariga ega. Tarjima bo‘lmagan usullar taxminlarni rivojlantiradi, tilda amaliyotni oshiradi, yodlash uchun yordam yaratadi va assotsiativ aloqalarni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, tarjima bo‘lmagan usullar tarjima usullariga qaraganda ko‘proq vaqt talab qiladi va har doim ham to‘g‘ri tushunishni ta’minlay olmaydi.

Tarjima vaqtni tejaydi, qo‘llanilishi universal va ba’zan samaraliroq. U faol lug‘at tarkibiga kirmaydigan va yodlashni talab qilmaydigan tushunchalarni tushuntirish uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu usul tarjimonning soxta do‘stlari deb ataladigan narsalarni tushuntirishda xatolarning oldini olish uchun ishlatiladi. Lekin o‘qituvchi yangi so‘zlarning ma’nolarini ochishda tarjimani suiste’mol qilmasligi kerak. Bu talabaning qiziqishi va motivatsiyasini pasaytiradi. Chet tilini o‘rganishdan quvonch hissi yo‘qoladi.

Semantizatsiya usuli va usullarini tanlash quyidagi omillarga bog‘liq: lingvistik - so‘zning mahsuldor yoki retseptiv minimumga tegishli sifat xususiyatlari; psixologik-pedagogikdan - o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi, tilni bilish darajasi. O‘qitishning o‘rta bosqichida, kiritilgan materialning tabiatiga qarab, tarjima qilingan va tarjima qilinmagan semantizatsiya usullarining kombinatsiyasi maqbuldir; tarjima qilinmagan usullar talabalar orasida katta qiziqish uyg‘otadi [Solovova 2002:145].

Leksik material bilan tanishish bosqichi uni assimilyatsiya qilish kuchini belgilaydi. O‘zlashtirish uchun taklif qilingan lug‘at birliklarining semantizatsiyasi ularni o‘zlashtirish yo‘lidagi birinchi qadamdir. Talabalar uchun yangi so‘zlar tushuntirilgandan so‘ng, ularni konsolidatsiya qilish kerak, bu maxsus tuzilgan leksik mashqlar to‘plamini bajarish orqali erishiladi. Bu quyidagi mashqlar bo‘lishi mumkin:

1) leksik mashqlar: bu ajratilgan so‘zlardan iboralar tuzing, gaplardagi bo‘shliqlarni to‘ldiring yoki gaplarni to‘ldiring, so‘zlar qatoridagi qarama-qarshi ma’noli so‘zlarni chizing, ushbu so‘zlar yordamida savollarga javob bering, qaysi umumlashtiruvchi so‘z turkumini birlashtirishi mumkinligini ayting, so‘zlar, eshitilgan so‘z birikmalarining ekvivalentlarini yozing, so‘zlar nutqning qaysi qismiga tegishli ekanligini aniqlang (har bir so‘z ustiga tegishli tegni qo‘ying: adv - qo‘shimcha, v - fe’l, n - ot, adj - sifat va hokazo));

2) leksik o‘yinlari: “Assotsiatsiyalar” (Sinf

yaqinda o‘rgangan so‘zni oling. O‘quvchilardan unga bog‘langan barcha so‘zlarni taklif qilish so‘raladi. So‘zlar doskaga Word Web ko‘rinishida yoziladi). “Yangi so‘zlarni eslab qolish”: doska ikki qismga bo‘lingan. Bir yarmida siz o‘rgangan va eslab qolishingiz kerak bo‘lgan so‘zlar yoziladi. Talabalar o‘zlari bilgan so‘zlardan u yoki bu darajada eslab qolishlari kerak bo‘lgan so‘zga o‘xshash so‘zlarni taklif qilishlari kerak. Bu so‘zlar doskaning ikkinchi yarmiga yoziladi va yangi so‘z o‘chiriladi. Bu yangi so‘zlarning har biri eslatuvchi so‘zlar bilan almashtirilguncha bajariladi. Endi talabalar bu so‘zlar qaysi yangi so‘z bilan bog‘langanligini eslab qolishlari kerak. Doskaga yana yangi so‘zlar yoziladi, eslatuvchi so‘zlar o‘chiriladi;

3) yangi yoki omonim so‘zlar ishtirokidagi gaplarni ona tiliga tarjima qilish;

4) o‘z lug‘atlarini yurituvchi talabalar;

5) vizual material (mavzular bo‘yicha rasmlar: mavzu, syujet);

6) qofiyalar, she’rlar, qo‘shiqlar;

7) so‘z yasalishi (qo‘shimchalar yordamida, uni almashtirib, qo‘shib yoki olib tashlab, ular nutqning boshqa qismini tashkil qiladi);

8) sinonim va antonimlarni tanlash;

9) og‘zaki hikoya (yoki alohida jumlalarda);

10) yangi so‘zlarni talaffuz qilish, ularni ovoz chiqarib o‘qish;

11) suhbat elementlari bo‘lgan hikoya: tanlangan so‘zlar (o‘tilgan grammatik material asosida) bilan qisqa hikoya tuziladi. Yangi so‘zli iboraga erishgandan so‘ng, nutq tezligi sekinlashadi va yangi so‘z intonatsiya bilan ta’kidlanadi. Yangi so‘z javobda taqlidchi bo‘lib chiqishi uchun umumiy savol qo‘yiladi;

12) agar so‘zlarni yagona izchil matnga bog‘lash qiyin bo‘lsa, kichik-vaziyatlarni yaratish;

13) krossvordlar, chaynvordlar [Galskova 2008: 205].

Birinchi taqdimotdan keyin olingan ma’lumotlarning taxminan 50 foizini unutish inson tabiatiga xosdir. Ushbu psixologik ma’lumotlarni hisobga olgan holda, o‘qituvchi yangi so‘z ustida ishlashning ushbu bosqichini iloji boricha ko‘proq mashqlarni ishlatadigan, yangi so‘zning maksimal takrorlanishini, takroriy tinglash va nutqida talabalar tomonidan takrorlash imkoniyatini ta’minlaydigan tarzda qurishi kerak. Agar zaif yoki hatto o‘rtacha o‘quvchi bir dars davomida yangi leksik birlikni bir necha marta talaffuz qilmasa, o‘qituvchi va do‘stlarining so‘zlariga quloq solmasa, u dars tugagandan so‘ng darhol uning xotirasidan “o‘chib ketmasligiga” ishonch yo‘q. Ushbu yondashuv o‘qituvchidan boshlang‘ich lug‘atni rivojlantirish uchun mo‘ljallangan mashqlarni tanlashga va u bilan ishlashni tashkil etishga katta e’tibor berishni talab qiladi. Yangi so‘zlarning dastlabki konsolidatsiyasi juda qiyin ishdir.

Birlamchi konsolidatsiyaning tabiati mashg‘ulot bosqichiga bog‘liq. Dastlabki bosqichda birlamchi konsolidatsiya o‘ynoqi xarakterga ega bo‘lishi mumkin. Yangi so‘zlarning talaffuzi, masalan, turli xil ovoz kuchlari, turli xil hissiy ma’nolar va boshqalar bilan amalga oshirilishi mumkin. Ilg‘or bosqichlarda ish yanada murakkab va xilma-xil bo‘la boshlaydi. Tayyorgarlik va nutq mashqlariga kommunikativ va rolli o‘yinlar qo‘shiladi va retseptiv lug‘at hajmi ortadi [Kitaygorodskaya 2009: 145].

Demak, kuchli va moslashuvchan leksik aloqalarni o‘rgatish va yaratish leksik ko‘nikmalarni shakllantirishning asosiy elementidir. Trening yangi leksik birliklarning allaqachon o‘rnatilgan aloqalarini mustahkamlash va kengaytirishga qaratilgan. Tanishuv va o‘rgatish muayyan leksik material ustida ishlash bilan cheklanishi mumkin, lekin dinamik leksik aloqalarni yaratish nutq faoliyatining ayrim turlarida tashkil etiladi. Lug‘at ustida ishlashning uchinchi bosqichi - qo‘llash. Bu yerda o‘quvchilardan yangi so‘zlarni gaplarda, dialogik va monolog shaklida qo‘llash, matnni tinglash orqali tushunish, matnni o‘qishda yangi so‘zlarni tushunish talab etiladi. Shuni ta’kidlash kerakki, chet tilida so‘zni o‘zlashtirish ko‘p

jihatdan kirish usuliga emas, balki mustahkamlash va mashq qilish xususiyatiga bog‘liq. Leksik nutq malakalarini yaratish bo‘yicha barcha ishlarda markaziy bo‘g‘in esa ikkinchi va uchinchi bosqichlar, ya’ni kuchli va moslashuvchan leksik nutq malakalarini yaratish bosqichlari hisoblanadi.

Dastlabki bosqichda lug‘at ustida ishlashning asosiy maqsadi - o‘quv va kundalik sohalarda asosiy aloqa uchun zarur va yetarli lug‘atni shakllantirish, shuningdek grammatikani o‘zlashtirish uchun leksik tarkibni ta’minlash. Dastlabki bosqichda so‘z boyligini qat’iy minimallashtirish kerak. O‘qituvchi minimaldan oshib ketishi mumkin, lekin u ortiqcha hech narsa berilmasligini tushunishi kerak. Ushbu bosqichda leksik ish va grammatik ish o‘rtasida juda yaqin aloqa bo‘lishi kerak, shuning uchun maxsus fe’llarni tanlash kerak. So‘z iboralar va gaplar tarkibiga kiradi, shuning uchun talaba so‘zni kontekstda ishlata olishi kerak. Lug‘at grammatikaning maqsadlariga muvofiq tanlanishi kerak. Bundan tashqari, lug‘at mavzuli tarzda tashkil etilishi kerak.

O‘rta bosqichda polisemiya kiradi, so‘z o‘quvchilarga tegishli bo‘lgan bir nechta ma’nolarda olinadi. Sinonimiya antonimiya bilan birga faol qo‘llanila boshlaydi. Lug‘atni yodlash uchun u ko‘p takrorlashni talab qiladi, shuning uchun bir xil lug‘at darsning barcha matnlari va mashqlariga kiritilgan. So‘zlarni yodlash endi nafaqat faol, balki passiv hamdir. Faol lug‘at bilan bir qatorda so‘zlarning passiv lug‘ati tuziladi, u talabalar chet tilidagi nutqni o‘qish va tinglashda tushunishi kerak bo‘lgan so‘zlardan iborat. Passiv lug‘at potentsial lug‘at tufayli ortadi, bu so‘zlarni o‘z ichiga olgan so‘zlarni o‘z ona tiliga o‘xshashligi, so‘z yasovchi elementlar va kontekst bo‘yicha taxmin qilish mumkin. Leksika grammatika va nutqiy mavzular asosida beriladi [Filatov 2004: 216].

Katta bosqichda so‘z boyligi kengaytiriladi. Shu munosabat bilan haqiqiy leksik xatolar paydo bo‘ladi: so‘z ma’nolarining chalkashligi, noto‘g‘ri moslik, sinonimni noto‘g‘ri tanlash. Nafaqat neytral lug‘at, balki kitobiy lug‘at ham paydo bo‘ladi. Shuningdek, lug‘atni moslashtirish va tizimlashtirish - turli asoslarga ko‘ra guruhlash bo‘yicha ishlar olib borilmoqda. O‘qitishda lug‘atning tizimli xususiyatini: leksik birliklarni guruhlash turlarining o‘ziga xosligi va xilma-xilligini, ularning semantik munosabatlarini, shuningdek, ularning bir-biri bilan aloqasi va o‘zaro ta’sirini hisobga olish kerak. Bu yerda biz lug‘at to‘plamining konsentrik taqdimotini nazarda tutamiz. Bunda so‘zlarning semantikasi, ularning ko‘p ma’noliligi, valentligi, obrazliligi, so‘z yasalish imkoniyatlari, turg‘un an’anaviy-odatiy so‘z birikmalariga kirish xarakteri, so‘zning so‘z yasovchi uyadagi o‘rni, turli turkumdagi o‘rni, taqqoslash, masalan, yaqin ma’no, antonimik qarama-qarshiliklar, qo‘llash xususiyatlari ko‘rish va eshitishda o‘xshash so‘zlar hisobga olinadi. Ammo izchillikni ko‘rsatish o‘qitishning asosiy vazifasi - amaliy tilni o‘zlashtirishga zid kelmasligi kerak. Yangi so‘zlarning semantizatsiyasi barcha mumkin bo‘lgan usullarda sodir bo‘ladi: tarjima orqali, aniqlik, kontekst, tizimli aloqalar va birinchi navbatda, izohlash yordamida [Solovova 2002: 167].

XULOSA

Demak, lingvistik vositalar tizimidagi lug‘at nutq faoliyatining eng muhim tarkibiy qismidir: tinglash va gapirish, o‘qish va yozish. Bu uning har bir chet tili darsidagi muhim o‘rnini belgilaydi va leksik ko‘nikmalarni shakllantirish va takomillashtirish doimiy ravishda o‘qituvchining qarashlari sohasida. Leksika - bu ma’lum bir tilning so‘zlari (lug‘ati) yig‘indisidir. Kishining nutq amaliyotida og‘zaki va yozma nutqida ishlatadigan so‘zlari uning faol so‘z boyligini tashkil qiladi. Insonning so‘z boyligi qanchalik boy va xilma-xil bo‘lsa, unga tildan foydalanish osonroq bo‘ladi. Lug‘at ustida ishlashning asosiy bosqichlari: yangi material bilan tanishish, dastlabki mustahkamlash, og‘zaki va yozma muloqotning turli shakllarida lug‘atdan foydalanish ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish. Lug‘atni samarali o‘zlashtirish uchun o‘rganishning barcha bosqichlarini o‘z ichiga olishi kerak, chunki ular bir butundir. Lug‘atni o‘zlashtirmasdan turib, boshqa odamlarning nutqini tushunish

yoki o‘z fikrlarini ifodalash mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cook V. Second language. Learning and language teaching. The second edition 2009. [Электронный ресурс]. URL: https://ru.scribd.com/doc/74113989/Second-Language-Learning-and-Language-Teaching (дата обращения 27.09.2016).
2. Бухбиндер В.А. Основы методики преподавания иностранных языков. – М.: Высшая школа, 1986. – 335 с.
3. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: учеб. пособие. – 3-е изд., стер. – М.: Академия, 2008. – 336 с.
4. Китайгородская Г.А. Интенсивное обучение иностранным языкам. Теория и практика. – М.: Высшая школа, 2009. – 242 с.
5. Методика обучения иностранным языкам в начальной и основной общеобразовательной школе: учеб. пособие для студ. пед. колледжей / под ред. В.М. Филатова. – Ростов–н/Д.: Феникс, 2004. – 416 с.
6. Миньяр-Белоручев Р.К. Как стать переводчиком? – М.: Готика, 1999. – 176 с.
7. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / под ред. Э.Г. Азимова, А.Н. Щукина – М.: ИКАР, 2009. – 448с.
8. Пассов Е.И., Кузовлева Н. Е. Урок иностранного языка. – М.: Глосса Пресс, 2010. – 336 с.
9. Рогова Г.В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. - М.: Просвещение, 1991. –287с.
10. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / под ред. Э.Г. Азимова Э.Г. [и др.]. – Спб.: Златоуст, 1999. – 385 с.
11. Советский энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова [и др.]. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 1632 с.
12. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс лекций. Пособие для студентов пед. вузов и учителей. – М.: Просвещение, 2002. – 239 с.
13. Толковый словарь русского языка / под ред. С.И. Ожегова [и др.]. – М.: Мир и Образование, Оникс, 2011. — 736 с.
14. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе: учеб. пособие. – М.: Просвещение, 2004. – 295с.
15. Щукин А.Н. Теория обучения иностранным языкам (лингводидактические основы). – М.: ВК, 2012. – 208 с.

Мадмусаев Джахонгира Мухтарали угли
Докторант Наманганского государственного университета
E-mail: madmusayevjahongir@gmail.com

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛЕКСИКИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация. В данной статье описаны методические основы преподавания иноязычной лексики в цифровой образовательной среде, а анализ основан на работах таких ученых, как Е.Г.Азимов, Л.С.Выготский, Р.К.Миньяр-Белоручев, Е.И.Пасов, П.В.Сысоев, С.Ф.Шатилов, А.Н. Щукин.

Ключевые слова: лексика, цифровая образовательная среда, ИКТ, лексические упражнения, лексические игры.